

**ДОРИВОР ТИРНОҚГУЛ – КАЛЕНДУЛА ЛЕКАРСТВЕННАЯ –
CALENDULA OFFICINALIS L этиштириш технологияси**

Рашидова Махлиё Хушбок қизи

*Тошкент давлат аграр университети ўрмон хўжалиги ва ландшафт
дизайн факультети манзарали боғдорчилик ва кўкаламзорлаштириш
таълим йўналиши 21-65 гуруҳ талабаси,*

Зубайдуллаева Камола Акмалжон қизи

*манзарали боғдорчилик ва кўкаламзорлаштириш таълим йўналиши
21-65 гуруҳ талабаси.*

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда ДОРИВОР ТИРНОҚГУЛ этиштиришининг илмий асосланган усуллари бўйича илмий тадқиқот натижалари келтирилган. Шу билан бирга CALENDULA OFFICINALIS L нинг хом-ашёсини тайёрлаш ва унинг сифати ҳамда тиббиётда қўлланиши ва кимёвий таркиби тўғрисида маълумотлар келтирилган

Калит сўзлар: экиш, этиштириш, агротехник тадбирлар, тиббиётда қўлланилиши

Кириш. Жаҳон миқёсида аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти кундан-кунга ошиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам мавжуд ресурс ва имкониятлардан оқилона фойдаланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан кафолатли таъминлаш, ҳосилдорлик ва манфаатдорликни янада ошириш, соҳага илм-фан ютуқлари ҳамда замонавий ёндашувларни жорий этиш долзарб масаладир. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида, камбағалликни қисқартириш ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кўпайтиришда энг тез натижа берадиган омил бу – қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва самарадорликни кескин ошириш эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Бу жараёнда ҳар гектар ердан олинадиган даромадни ҳозирги ўртача 2 минг доллардан камида 5 минг долларгача етказиш устувор вазифа қилиб қўйилди

ва қишлоқ хўжалигига энг илғор технологиялар, сувни тежайдиган ва биотехнологияларни, уруғчилик, илм-фан ва инновациялар соҳасидаги ютуқларни кенг жорий этишимиз лозимлиги белгилаб берилди. Бутун жаҳон Соғлиқни Сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, мавжуд дори-дармонларнинг 60% ни доривор ўсимликлар хом ашёларидан олинган препаратлар ташкил этади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасида 112 тур доривор ўсимликлар расмий табобатда фойдаланишга рухсат берилган бўлиб, ушбу доривор ўсимликларнинг 80% ни табиий ҳолда ўсувчи ўсимликлар ташкил этади. Табиий ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларнинг ҳам хомашё захираси чегараланган бўлиб, уларни муҳофаза қилиш, биоэкологик хусусиятларини ўрганиш, хомашё захирасидан тўғри фойдаланиш ва кўпайтиришнинг илмий асосланган усулларини ишлаб чиқиш долзарб муаммолардан биридир.

Ўсимликнинг тарқалиши. Ўзбекистоннинг барча ҳудудида доривор ва манзарали интродуцент ўсимлик сифатида экилади.

Агротехник тадбирлар. Тирноқгул ўқ илдизли бўлиб, у 40 см га етади, тупроқнинг 5-25 см ли қаватида ётиқ тарзда яхши тармоқланган. У унумдор тупроқни ёқтиради. ҳайдаб дам бериб кўйилган, шунингдек, ҳайдаб экиладиган ерлар тирноқгул етиштириш учун қулай. Ўсимлик узоқ вақт ва яхши гуллаши учун фосфор ва азотли ўғитлар солиш лозим. Кузги шудгор вақтида ҳар гектар ерга 30-40 тоннадан гўнг ёки 20 тонна гўнгга 45 кг азотли ёки 60 кг фосфорли ўғитлар аралаштириб солинади. Бегона ўтлардан холи бўлган унумдор тупроқларда тирноқгул экинзорини 2-3 йил сақлаш мумкин. Бунда қайта экиш талаб этилмайди, ҳар йили уруғ тўкилишидан униб чиқиб, қиш ва баҳорда кўплаб униб чиқадиган кўчатлардан фойдаланилади. Жўяк пуштасидаги кўчатлар қолдирилиб, культиватор ёки кетмон ёрдамида ягана қилиш йўли билан эгатлардан ортиқчаси олиб ташланади. Тирноқгул эрта баҳорда(февралнинг охири ёки мартнинг бошида) ёки кеч кузда (октябрь охирларида) экилади. Уруғ 2-3 см чуқурга қадалади. Гектарига 10- 12 кг дан уруғ экилади. Қатор оралари 60 см. Уруғ эккич ускуна ёрдамида экилади.

Апрелда майса ҳосил бўлади. Ҳар туп кўчатда 3-4 та барг чиққанида эгат олинади. Илик куз фасли чўзилиб кетганида уруғларнинг бир қисми кўкаради, уни қишда совуқ урмайди. Доривор ўсимликларни ўстириш ва етиштириш Қишдан чиққан кўчатлар 35- 40 кунда, апрель охири - май бошларида гуллайди. Бўз тупроқларда қатқалоқ ҳосил бўлиши, кўчатларнинг ўсишига монелик қилиб, экиннинг сийраклашувига олиб келади. Агар уруғ экилаётганда 1/3 нисбатда чириган гўнг аралаштирилса, қатқалоқ ҳосил бўлмайди. Қатқалоқни бузиш учун 3 МВН-2,8 айланма мотиға, майда мола, игнали ғалтак машина қўлланилади. Айланма мотиға ва енгил моладан уруғ бўртганда, лекин кўкариб чиқмаган даврда фойдаланиш мумкин. Зеро, қатқалоқ кўчирилаётганда тирноқгулнинг ҳали кучсиз ниҳоллари зарарланади. Новдалар пайдо бўлганда қатқалоқ игнали ғалтак ёрдамида кўчирилади, чунки унда ниҳоллар зарарланмайди. Биринчи ўтоқ вақтида яғана ҳам қилиниб, қатор оралари 15-20 см масофада ҳар бир уяда 1-2 тадан ўсимлик қолдирилади. Қатордаги бегона ўтлар мотиға ёки кетмонда ағдариб ташланади, қатор ораларида эса тракторли культиватор қўлланилади. Мавсум давомида тирноқгул экинзори 13 марта суғорилади (майда-1, июнь-июль-август-2-3 мартадан, сентябрь-2). Ҳар 2-3 суғоришдан кейин шох-шаббаси бир-бири билан тутшиб кетгунига қадар ер юмшатилади, қаторлардаги бегона ўсимликлар йўқотилади. Ўсимлик яхши ривожланиб шох-шаббалари баланд бўлиши, тўпгулларида юқори ҳосил етиштириш учун гектарига 50 кг ҳисобида икки марта азотли ўғит берилади: биринчи ўғитлаш - майса ҳосил бўлганидан 15-20 кун кейин, иккинчиси гуллашнинг бошланишида ўтказилади. Хўжаликларда махсус уруғчилик экинзорлари барпо этилганида текис, сув таъминоти яхши ва ҳосилдор тупроқли ер ажратилади. Бундай майдонларда тирноқгул агротехникаси саноат учун хомашё етиштириладиган экинзорлардагига ўхшаш, лекин бундагидан фарқли ўлароқ ўсимликлар орасидаги масофа 20-25 см бўлади. Бир туп ўсимликдан 20 гр (баъзан кўпроқ), 1 гектар экинзордан 6000-8000 гр уруғ олинади. Гул саватчалари тўлиқ пишиб этилганида уруғ йиғишга

киришилади. Гул саватчалари ўсимликда узоқ вақт туради. Одатда, киров тушганда, сахарлаб уруғ саватчалари қўлда ёки новдаларнинг уруғли юқори қисми ўроқда ўрилади. Қирқилган новдалар қоп, кути ёки кенг саватларга жойланади ёки боғ-боғ қилиб боғлаб хирмонга ёйилади. Бу ерда юпка қилиб ёйиб қуритилади, кейин янчилади. Уруғлар бегона аралашмалардан тозаланади, элакдан ўтказилиб, қалин қопга солиб қуруқ жойда сақланади. Тирноқгул уруғи 4-5 йил сақланади. Тирноқгулнинг гуллаш даври май охиридан ноябрь ойигача давом этади. Ёз ва куз давомида ҳар 2-3 кунда тўпгуллари йиғиб олинади. Қўлда йиғилганида гул саватчалари гул банди асосидан тўпгулда 1-2 см банд қолдириб синдириб олинади. Ўсимликнинг ер устки қисми ўриб олиниб, боғ-боғ қилинади, кейин ёйиб қуритилади ва молга ем сифатида ишлатилади. Даладан ўсимликнинг ер устки қисми олиб кетилгач, эгатларга гектар бошига 80 кг дан фосфорли ўғитлар солиниб, чуқур ҳайдалади. Экин майдони кейин қайта ҳайдалмайди, жўяклардаги уруғдан чиққан кўчатлар кейинги йилга сақланиб қолади. Ҳосилдорлик гектарига 6-8 центнерни ташкил этади.

Тавсиялар. Доривор тирноқгулни Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида етиштириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуназаров Э.Э. Интродукция и биоэкологические особенности *Valeriana officinalis* L. в условиях Ташкентского оазиса. Дис. ... канд. биол. наук. – Ташкент: АН РУз. 2010.
2. Акопов И.Э. Важнейшие отечественные лекарственные растения и их применение. – Ташкент: Медицина, 1990. – с. 444.

3. Ахмедов Э.Т. Mandragora turcomaica Mizg. Нинг Тошкент воҳаси шароитида интродукцияси.: Дис. Автореф..... биол. фан. ном. – Тошкент: ЎзРФА 2002. – б. 138.
4. Ашурметов О. А., Тўхтаев Б. Е. Доривор ўсимликлар интродукциясининг тарихи, муаммолари ва истиқболлари // Ўсимликлар интродукцияси: муаммолари ва истиқболлари: Республика илмий - конференция материаллари. . – Хива: ХМА, 2003. – б. 12-15.
5. Бадалов М. М. Некоторые результаты вегетативного размножения солодки голой на засоленных землях Голодной степи //Сб. науч. трудов Института ботаники АН УзССР – Ташкент, Фан, 1970. – с. 131-138.
6. Бадалов М. М. Развития солодки при разных сроках посадки // Сб. науч. трудов Института ботаники АН УзССР – Ташкент, Фан, 1973а.– с. 132-137.
7. Юлдашева Х.Т. Олива – новая культура в Узбекистане. - Волгоград,2014.
8. Дудченко Л. Г., Козьяков А. С., Кривенко В. В. Пряно-ароматические и пряно-вкусовые растения: Справочник / Отв. ред. К. М. Сытник. — К.: Наукова думка, 1989. — 304 с. — 100 000 экз. — ISBN 5-12-000483-0.
9. Ароматы и запахи в культуре: В 2 кн. / Сост. О. Б. Вайнштейн. М.: Новое лит. обозрение, 2003.
10. Всё о лекарственных растениях на ваших грядках / Под ред. Раделова С. Ю.. — СПб.: ООО «СЗКЭО», 2010. — С. 146—148. — 224 с. — ISBN 978-5-9603-0124-4.